

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

131:4 • 2011

Temp: tidsskrift for historie. Udgives af Nyt Selskab for Historie. Nr 1 (2010).
229 s.

Fusioner är något av en dansk specialitet. Man behöver bara tänka på Carlsberg och Tuborg, sedan länge delar i samma företagskoncern. Eller kanske hellre erinra sig sammanslagningen av de klassiska fotbollslagen KB och B1903 till FC København, av Ikast FS och Herning Fremad till FC Midtjylland och, som hittillsvarande rekord, de sex lokalklubbar som 2003 förenades till FC Randers. Senast ut på banan är *Temp: tidsskrift for historie*, som bildades 2010 genom en sammansmältning av *Den Jyske Historiker*, *Historie* och *Nyt fra Historien*, tre Århus-baserade tidskrifter med vardera ett halvsekel på nacken.

Huvudman för tidskriften är det nybildade Nyt Selskab for Historie och den utges med ekonomiskt stöd från Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation, den humanvetenskapliga grenen av Danmarks nationella forskningsråd. Orsaken till fusioneringen uppges vara de krav på internationalisering, på bibliometrisk värdering och på gedigen sakkunnigbedömning av forskningen som börjat göra sig starkare gällande i Danmark liksom på så många andra håll. Det går att lösa två sorters prenumerationer: en med abonnemang på papperstidskriften och tillgång till en elektronisk utgåva, och en med enbart tillgång till den elektroniska utgåvan. Det krävs alltså inloggning för att läsa webbtidskriften och något förhållningssätt till *open access* finns inte angivet (se: <www.temphist.dk>).

Liksom den danska *Historisk tidsskrift* kommer *Temp* att utges med två nummer per år, och de 14 tryckark som konstituerar det första numret ger väl en fingervisning om planerat omfång. Ett av numren kommer att vara ett "omnibusnummer bestående af artikler med bred tematisk, geografisk og kronologisk spredning", medan det andra planeras som temanummer. Som ett tecken i tiden aviseras att det första temanumret kommer att viga åt his-

toriebruk och minneshistoria. De många metaperspektiv som numera anläggs på historieämnet är måhända ett inomdisciplinärt uttryck för samma ängslan som präglar statsmaktens och forskningsråds fixering vid mätbarhet. Denna manifesterade rotlöshet lär dock varken stärka historieämnets ställning i det större vetenskapssamfundet eller bland den allmänhet som skrået är satt att tjäna genom utåtriktad upplysning.

Hur ser då det första "omnibusnumret" ut? Redaktionen har förmodligen medvetet gått ut mycket brett för att slå an tonen. Häftet innehåller sju uppsatser, skrivna av fem män och tre kvinnor. Det finns ingen synbar princip i organiseringen av stoffet. Raden inleds med Niels Kayser Nielsen som tar ett innovativt grepp om den transnationella historien. Han argumenterar för att studiet av matvanor är en användbar metod för att komma åt och analysera kulturella zoner som skär över och inom stats- och nationsgränserna. Leon Jespersen sammanfattar överflödsförordningarnas verkan och funktion i 1500- och 1600-talets Danmark. David E. Nye behandlar i en engelskspråkig uppsats Fordfabrikernas produktionslinje och analyserar vilka faktorer som bidrog till att förnya industriarbetet i början av förra seklet. Anna-Christina L. Knudsen och Karen Gram-Skjoldager undersöker hur framväxten av nya transnationella (igen!) organisationer och nätverk efter 1945 har påverkat sammansättningen av och handlingsmönster hos den politiska och byråkratiska eliten i Danmark.

Mikkel W. Kaagaard vill i sin uppsats teckna en utvecklingshistoria över självmordsbombandet, den moderna terrorismens mest gåtfulla och samtidigt emblematiske uttryck. Han frågar också om det går att finna några gemensamma drag bland de rörelser som systematiserat bruket av självmordsdåd, vilka kan hjälpa till att förstå fenomenet. Den norske teologen Dag Thorkildsen tar i sitt bidrag upp till diskussion huruvida de lutherska statskyrkorna och senare väckelserörelserna kan ses som möjliga, långverkade föregångare i de nordiska välfärdsstatsbyggena. Slutligen vill Inger Lyndrup Nørgård lyfta fram och problematisera männens undanskymda roll i kvinnofrigörelsen, specifikt i detta fall genom att beskriva hur den danska Rigsdagen bidrog till att bryta den manliga dominansen på ett viktigt samhällsområde när man öppnade läraryrket för ogifta kvinnor på 1860-talet.

Här finns med andra ord något för alla: lite nytt och lite gammalt, lite danskt och lite engelskt, lite politik, lite religion och lite socialhistoria, lite genus och lite kultur. Allt i allt är det mycket blandade bidrag som ger ett ganska gott tvärsnitt av de frågor som sysselsätter dagens nordiska historiker. Till uppsatserna kommer sedan en längre opponentrecension av en avhandling för doktorsgraden, en debattartikel samt tre längre och åtta kortare recensioner.

Någon särskild jylländsk profil, som kunde stå i motsatsställning till det

danska "riksorganet" *Historisk tidskrift*, syns inte i uppsatserna, däremot i en debattartikel och en recension som diskuterar ett gemensamt tema, nämligen dansk-tyska kriget 1864, som till stor del handlade om Slesvigs ställning och Danmarks södra gräns. Utgångspunkten är en mycket uppmärksammas bok av journalisten Tom Buk-Swienty, som presenterat föregivet sensationella fakta om kriget och som fått all tänkbar uppbackning av en okritisk press som refererat vartenda ord som vore det obehagliga sanningar, vilka undertryckts av myndigheter och historiker i ohelig allians. Associationerna går osökt till kolporteringen av Ernst Brunners anspråksfulla historiska uttalanden. Ville kung Christian IX frivilligt uppge Danmark som självständigt rike och ställa det under tysk överhöghet? Svaret finns i Claus Møller Jørgensens utförliga och övervägda recension av Buk-Swientys bok, ett lärostycke i kritisk granskning och på många sätt häftets höjdpunkt.

Som svensk och som oftast får man anledning att reflektera över det ganska deciderat nordiska anslaget. Flera av bidragen refererar fullständigt naturligt till relevant svensk och annan nordisk forskning. Man skulle behöva tråla i många årgångar av *Historisk tidskrift* för att finna en sådan mängd dansk forskning att det motsvarade den svenska forskning som refereras enbart i Leon Jespersens uppsats. Det är märkligt att svenska historiker så många gånger bortser från den självklara referenspunkt som det nordiska sammanhanget utgör. En löpande orientering i grannländernas dominerande tidskrifter – och dit kommer vi nog att behöva räkna *Temp* – kunde vara nyttig på många håll.

Redaktionen tycks av någon anledning vilja skriva tidskriftens namn med genomgående gemener, *temp*. Förmodligen hör det samman med den grafiska formen, som är modernt stram med ganska kompakt satsyta och flitigt bruk av versaler och sanserifer i rubrikerna. Allt detta ligger i tiden, men jag saknar kolumntitlar, något som väsentligt underlättar navigeringen när man bläddrar i en tidskrift. Uppsatserna har både fotnoter och avslutande referenslista. En egenhet är att en debattartikel och de efterföljande fristående recensionerna har gemensam, fortlöpande notnumrering. Möjligen handlar det om en teknisk miss, i vilket fall ger det ett besynnerligt intryck. Märkligt på ett annat sätt är att det inte förmedlas direkta kontaktuppgifter till författarna. Därtill saknas *abstracts* på engelska – förutom i det enda engelskspråkiga bidraget. Både det ena och det andra är vanliga krav för att inkluderas i de databaser som indexerar vetenskapliga tidskrifter, vilket redaktionen borde ha koll på med sina högt ställda ambitioner.

Carlsberg A/S är en av världens största bryggerikoncerner och alla de FC-klubbar som nämndes inledningsvis har etablerat sig som stabila lag i Superligan. Återstår att se om fusionsreceptet är lika framgångsrikt inom den historievetenskapliga utgivningen. Stolta fotbollsföreningen AGF Aarhus,

Danmarks mesta cupmästare och laget med flest säsonger i högsta ligan, har hittills undgått sammanslagning men pendlar sedan några år upp och ned i seriesystemet. Det lokala historieorganet har dock goda förutsättningar att etablera sig i förstadivisionen.

Kungl. biblioteket, Stockholm

JONAS NORDIN

Maths Isacson, Mats Lundmark, Cecilia Mörner & Inger Orre (red.), *Framträder Bergslagen: nytt ljus över en gammal region*, Bergslagsforskning III (Västerås: Mälardalens högskola, 2009). 280 s.

I antologins inledningskapitel ställer Maths Isacson frågan: Finns Bergslagen? Svaret på frågan är både ja, nej och kanske. Bergslagen som formell region med en administrativ gräns har funnits (detta i brukslagstiftlig mening) fram till 1857 och stämde väl överens med mineralförekomsten i Mellansverige. Efter detta finns ingen administrativ gräns, dock har diskussionen och debatten om Bergslagens gränser varit relativt aktiv bland forskare och allmänhet. Bokens författare väljer att inte ta ställning för en definitiv gräns. I stället konstateras att Bergslagen som region har djupa historiska rötter och namnet används flitigt då man åsyftar en geografisk yta i Mellansveriges inland, till vilken man knyter olika egenskaper. Bergslagen blir på detta sätt uppbyggt på individuella mentala kartor som definierar en odefinierad region. Det är just olika typer av mentala föreställningar av regionen som denna bok vill lyfta fram och diskutera i ett nytt ljus. Boken är en antologi med bidrag från forskare inom historia, ekonomisk historia, kulturgeografi, medie- och kommunikationsvetenskap och informationsdesign. Dess syfte är att sporra andra att kritiskt utforska Bergslagen, utmana och granska traditionella uppfattningar av regionen Bergslagen. Man vill ta ett steg bort från, och prova, den traditionella berättelsen om en framgångsrik historia av järnhantering, välfärdssamhälle och 1970-talets bruksdöd följt av utflyttning, bruksanda, missmod och företagsfientligt näringslivsklimat. Detta görs i ett populärvetenskapligt snitt, men med ett relativt omfattande refererande.

En viktig ambition i antologin är att problematisera bilder som finns av Bergslagen. I sammanhanget kan nämnas Mats Lundmarks undersökande av de problematiska unga männen som antas finnas i regionen. Den vedertagna uppfattningen av ett lågt företagande, för att inte säga företagsfientligt klimat, i regionen, prövas av Mona Hedfeldt. Nämnade artiklar bygger på empiriska undersökningar som nyanserar synen på Bergslagen och dess olika delar. Undersökningsresultaten visar på en mer komplex regional struktur, där relativt stora olikheter står att finna inom gruppen av kommuner som

traditionellt definierats som bruksorter. Andra studier innefattar undersökningar av Bergslagen som upplevelseregion, turistdestination, samt regionens arbete med attraktionskraft för att locka till internationell inflyttning. I antologin undersöks även inomregional identifikation och uppfattning av det egna lokalsamhället, det vill säga självbild och olika platsers relation till varandra. Även här framkommer inomregionala variationer där vissa delar har en relativt sämre självbild än andra. Västerås identitet studeras genom lokala politikere, tjänstemäns och näringslivsföreträdarens syn på regional tillhörighet och utvecklingsstrategi. Christina Ericsson och Rebecca Svensson visar på skapandet av en vision för Västerås identitet att tillhöra något annat (Mälardalsregionen och Stockholm). Bergslagen ses utifrån detta som ett industriellt ödeland. I perspektivet regionalt och inomregionalt återfinns också bidrag där det lokala och individuella undersöks specifikt i tid och rum. I dessa delar av antologin diskuteras historiska svenska ideal och dess relation till bilden av vallonien, hur synen på Bergslagen och bergslagsbon skapades och kopplades till nationell välfärdsidentitet. I sammanhanget återfinns också bidrag som problematiserar formandet av mentalitet (bruksanda) och vilka värderingar och kulturella uttryck man väljer att visa. Platsens olika lager i tid och rum är också något som behandlas.

Något som skulle höja antologin, och som vore önskvärt, är en summerande och mer analytisk avslutning. Framförallt skulle det ha varit av högsta intresse att få författarnas syn på huvudsakliga förklaringar till de regionala skillnaderna inom Bergslagen. Varför tycks utvecklingen vara relativt bättre i vissa kommuner, medan andra delar av regionen tycks ha större omställningsproblem? Denna diskussion ligger måhända utanför antologins syfte och är kanske något som kommande forskning diskuterar närmare. Det är alltid svårt att sammanfatta en antologi och framförallt denna, vilken specifikt syftar till att lyfta fram olika perspektiv på en region och regional förändring. Olikheter som också skiljer sig i nivå och tid. Med detta sagt, bidrar antologin med studier där regionens komplexitet och lokala nyanser blottläggs från den traditionella och, till synes, uniforma ytan. Detta tycks vara extra tydligt genom regionens strukturella omvandling från 1970-talet. Under denna period har utvecklingen i Mellansveriges inland skapat nya mönster och lokala skillnader mellan utvecklingsförloppen bland kommunerna. Antologin visar på behoven av vidare forskning i en region som tycks uppleva en brytningstid på flera plan. Genom studierna av Bergslagen problematiserar författarna också vår relation till historien – är regionens historia, exempelvis skapandet av mentala bilder, ett ok eller en utvecklingsmöjlighet/tillgång i en föränderlig värld?

Thomas Kaiserfeld, *Krigets salt: salpetersjudning som politik och vetenskap i den svenska skattemilitära staten under frihetstid och gustaviansk tid* (Lund: Sekel 2009). 299 s.

Salpeterframställning utgjorde under 1700-talet en viktig näringsgren och det är glädjande att den nu skildras ingående i en monografi av vetenskapshistorikern Thomas Kaiserfeld. Syftet med boken är att undersöka hur vetenskaplig kunskapsbildning fick inflytande över politiskt beslutsfattande och hur detta i sin tur påverkade valet av det sätt på vilket salpeterframställningen organiserades. Kaiserfeld laborerar även med andra förklaringsvariabler som kan tänkas ha påverkat organisationen av verksamheten såsom böndernas stärkta politiska ställning, internationell prispåverkan och inhemska kostnader.

Vid undersökningsperiodens början präglades salpeterproduktionen av det så kallade salpetersjuderiindelningsverket, inrättat år 1686. Detta system för framställning av salpeter på landsbygden karaktäriserades av tvång och skatteuttag. Salpeterframställningen var decentraliserad i och med att råvaran (kväverik jord), fanns på de platser där det också fanns boskap. Systemet kvarstod under frihetstiden men kompletterades då med nymodigheten salpeterlador, och det är mot denna bakgrund som Kaiserfeld undersöker hur "traditionell militär organisation och sedvanligt skatteuttag baserat på jordägande bröts mot nyare tiders krav på effektivt resursutnyttjande". Det nya sättet att framställa salpeter genom att preparera jord i salpeterlador finansierades med statliga förskott och lån, vilka utgjorde ekonomiska incitament. Efter det stora nordiska kriget hade salpetersjuderiindelningsverket återuppbyggts; ett arbete som tog ökad fart i och med 1723 års salpeterförordning. Produktionen skulle ökas genom att indelningsverket utvidgades och kontrollen skärptes. Kronans sjudare gavs rätt att ta ved från jordägarnas mark för den bränsleslukande processens skull. Salpeterladorna som introducerades vid mitten av 1700-talet var enkla träbyggnader där avlånga jordhögar begöts med urin och gavs tillsatser som rutten takhalm och kadaver. Någon vetenskapligt grundad förståelse för hur salpeter bildas i sådana miljöer fanns emellertid inte eftersom man inte kände till hur mikroorganismer påverkade kvävet i urinen. Istället vilade produktionen på praktiska erfarenheter. Salpetersjuderiindelningsverket upphörde år 1804 men inte till följd av några kemiska rön, utan på grund av de höga kostnader som var förknippade med systemet i kombination med kraftigt sänkta internationella salpeterpriser. Salpetergården introducerades i dess ställe och utgjorde en fortsatt pålaga på bönderna. Skillnaden var att detta skattetvång var individuellt och att bonden själv kunde avgöra hur skatten skulle erläggas: antingen i form av salpeter eller i kontanta medel motsvarande värdet av den skattepliktiga salpeter.

Huvudfrågan för Kaiserfeld är alltså att undersöka hur kemiska rön påverkade det politiska beslutsfattandet. En svårighet med att besvara denna fråga är att så många andra faktorer inverkade på valet av organisationsform att det är svårt att se att just de kemiska rönen i praktiken skulle ha haft någon avgörande betydelse. Redan från och med 1730-talet producerades ett överskott av krut och salpeter inom indelningsverkets hägn och det fanns utrymme för export. Inrättandet av salpeterlador placerar Kaiserfeld in i ett större perspektiv genom jämförelser med manufakturpolitiken. Han fäster stor vikt vid de skrifter som behandlade ladorernas utseende och hävdar att skrifterna i sig legitimerade ladorerna; dock framhåller Kaiserfeld själv att den dåtida kemiska kunskapen inte kunde ligga till grund för en effektivare produktion i jämförelse med indelningsverket. Det finns också en annan välkänd aspekt av manufakturpolitiken som nämns men aldrig utvecklas i boken; nämligen att personer inom vissa kretsar fick tillgång till lån och förskott för en verksamhet som saknade ekonomisk bärkraft. Framställningen hade vunnit en hel del på att tydligare problematisera detta. Beräkningar gjorda av sekreta utskottet visar att av utbetalda premier på 95 000 daler silvermynt hade 72 000 varken återbetalats eller resulterat i leveranser av salpeter mellan åren 1748 och 1765. Vid slutet av 1700-talet stod dock salpeterladorerna för en tredjedel av landets salpeterproduktion och de värsta avarterna i premiesystemet hade man kommit till rätta med. Det är också tydligt att kemisterna fann inspiration av böndernas praxis, och det är lite problematiskt att betrakta kunskap som "systematisk" och "vetenskaplig" först när den uttrycks i skrift av någon etablerad kemist. Att kunskap om salpeterframställning snarare spreds genom imitation och kunskapsöverföring bönder och sjudare emellan än via lärda utläggningar visar salpeterkommitténs förslag 1815, där man framhåller att den stora ökningen av produktionen i de norrländska länen berodde på importen av kunnigt folk från Finland. Den vetenskapliga kunskapsuppbyggnaden kring salpeterframställning fortskred under slutet av 1700-talet, men franska kemiska förbättringar i vissa delar av salpeterbildningen ledde uppenbarligen inte till några förbättringar i produktionsmetoderna. Böndernas protester mot salpetersjuderiindelningsverket gällde ju inte de specifika detaljerna hur man nådde störst utbyte i de kemiska processerna utan att man över huvud taget tvingades att delta i produktionen. Även om huvudsyftet med boken inte är helt uppfyllt, är det likväl en mycket väldisponerad bok, byggd på en stor mängd nya rön. Forskningsfronten kring salpeterproduktion under frihetstid och gustaviansk tid har genom boken flyttats mycket långt framåt.

Uppsala universitet

ERIK LINDBERG

Per Dahlman, *Kyrka och stat i 1860 års svenska religionslagstiftning*, Bibliotheca Theologiae Practicae 87 (Skellefteå: Artos 2009). 458 s.

Ända in på 1800-talet hade "den rena evangeliska läran" en i lagen befäst särställning i det svenska samhället. Att vara svensk var då detsamma som att vara evangelisk-lutherskt kristen, och att avvika från denna lagstadgade norm straffades hårt.

Under loppet av bara några år kom emellertid lagen att genomgå omfattande revideringar. Startpunkten för denna process var det så kallade katolikmålet där sju kvinnor hotades av landsförvisning på grund av att de konverterat. Det även internationellt uppmärksammade målet fick Oscar I (vars hustru, drottning Joséphine, för övrigt var katolik) att i sitt trontal vid riksdagens öppnande 1856 föreslå vidgad religionsfrihet. Härmed inleddes ett omfattande lagstiftningsarbete.

Det är detta arbete och dess följder som står i centrum i det förutvarande regeringsrådet Per Dahlmans historiskt inriktade avhandling i kyrkovetenskap. Utförligt och initierat redogör Dahlman för överväganden och ställningstaganden i religionsfrihetsfrågan under riksdagarna 1856–1858 och 1859–1860. Positionerna var vitt skilda, det politiska spelet invecklat och debatten utdragen.

Förenklat kan man säga att vägen fram mot religionslagarna 1860 togs i två steg. Vid riksdagen 1856–1858 nåddes ingen lösning i religionsfrihetsfrågan men det rådde enighet om att avskaffa de strikta lagarna rörande gudstjänstlivets form (t. ex. konventikelplakatet). Nästföljande riksdag (1859–1860) nådde man dock fram till en lösning. Vid denna riksdag beslutades dels om Ansvarsförordningen, vilken innebar att avfall inte längre betraktades som en kriminell handling med påföljden landsförvisning, dels om Dissenterförordningen, som innebar en vidgad religionsfrihet. Det blev nu möjligt för enskilda, som hade begärt att få bli upptagna i ett av konungen godkänt främmande samfund, att begära utträde ur Svenska kyrkan.

Den nya lagstiftningen innebar också ett delvis förändrat förhållande mellan kyrka och stat. Tidigare hade den evangelisk-lutherska läran utgjort ett gemensamt ideologiskt fundament för dessa institutioner. Utgångspunkten var här den lutherska tvåregementsläran. Enligt denna lära var både kyrka och stat gudomliga instiftelser, men med olika uppgifter. En kristen stat hade till uppgift att värna den kristna tron och vara väktare över den kristna lagen. Denna tanke var bärande för framträdande ledamöter av prästeståndet, däribland den starkt engagerade E. G. Bring, och det är därför något förvånande att Dahlman endast kortfattat tar upp detta centrala teologiska begrepp.

Med de nya religionslagarna 1860 var denna lära inte längre den givna

ideologiska utgångspunkten för statsmakten, i alla fall inte på pappret. Statens tidigare så strikta religionslagstiftning, som syftade till en närmast total uniformitet, hade nu övergivits. Samtidigt innebar de nya lagarna att Svenska kyrkan alltjämt hade en privilegierad ställning. Motiven för detta var dock inte längre tvåregementsläran utan snarare den nytta som de båda institutionerna kunde ha av varandra. Förändringen innebar inte heller att staten blev indifferent i religiösa spörsmål. För staten var det alltjämt angeläget att medborgarna fick en religiös fostran, och generellt sett var det Svenska kyrkans ansvar att så skedde.

Från svenskkyrklig horisont medförde de nya förordningarna att en inkluderande kyrkosyn kom att göra sig gällande långt fram på 1900-talet. Denna folkkyrkolinje innebar att Svenska kyrkan efter lagreformen även fortsatt ansågs ha ett andligt ansvar för alla människor i Sverige. Huruvida den enskilde var trogen dess bekännelse fick med tiden emellertid en underordnad betydelse.

Dahlmans avhandling vittnar om stor beläsenhet och den ger ny kunskap i ämnet. Det finns dock två principiella spörsmål som jag tycker är värda att diskutera.

För det första tycks det hos Dahlman finnas en stark övertygelse om att det är enskilda personer som driver den historiska utvecklingen. Dahlmans genomgång av riksdagsdebatterna och det oppositionsarbete som bedrevs leder till att de enskilda aktörernas sällningstaganden kommer i förgrunden. Men frågan om religionslagstiftningen kunde i högre utsträckning ha diskuterats på ett strukturellt plan, till exempel utifrån teorier om samhällets sekularisering.

För det andra tror jag att Dahlman överdriver följderna av lagreformen. I någon mån handlar detta om hur man betraktar det förflutna. Ett perspektiv är att, likt Dahlman, se religionslagstiftningen, kommunal- och representationsreformerna som tydliga tecken på det svenska enhetssamhällets sammanbrott. Ett annat perspektiv, som avviker från traditionell kyrkohistorisk skrivning, ser bortom dessa förändringar på ytan. Den kristna religionen, alltsomoftast företrädd av den med makten allierade Svenska kyrkan, kom även efter de legala och parlamentariska förändringarna på 1860-talet att ha en stark ställning i det svenska samhället. Även om det religiösa landskapet tilläts att bli mer diversifierat, bibehölls, för att låna ett begrepp från Dahlman, "en kristen totalram" (s. 308). Enligt detta perspektiv, där Svenska kyrkans och prästers ställning i samhället inte står i centrum, var det först under 1960- och 1970-talen som det svenska enhetssamhället gick i graven. Ökat välstånd, sexuell frigörelse och invandring var några av orsakerna till denna förändring.

Dessa funderingar förtar emellertid inte intrycket av Per Dahlmans avhandling. Det är en mycket gedigen undersökning. Den utförliga genomgången och analysen av källmaterialet gör avhandlingen till ett standardverk, som framtida forskare som behandlar religionens roll i det moderna Sverige inte kan bortse ifrån.

Lunds universitet

ALEXANDER MAURITS

Emma Hilborn, *De förrådade kämparna: gemenskap och identitetsskapande inom den ungsocialistiska rörelsen i Skåne 1903–1917*, Skrifter från Centrum för Arbetarhistoria 2, (Landskrona: Centrum för arbetarhistoria 2008). 127 s.

Den ungsocialistiska rörelsen i Sverige var i ett historiskt perspektiv relativt marginell. Mest är den kanske förknippad med sprängningen av strejkbrytarfartyget Amalthea sommaren 1908. Någon större uppmärksamhet har ungsocialisterna inte heller fått i den historiska forskningen. Emma Hilborns "De förrådade kämparna" är ett undantag i denna bild. Ursprungligen skrevs arbetet som en uppsats på D-nivå i historia. Uppsatsen är också huvudsakligen underlaget för denna utgåva från Centrum för Arbetarhistoria.

Hilborns syfte är att studera "olika identiteter inom den ungsocialistiska rörelsen" (s. 14) under perioden 1903–1917. Inom den samlade arbetarrörelsen kännetecknas perioden av ideologiska strider mellan en reformistisk socialdemokrati och konkurrerande krafter i form av ungsocialister och syndikalister. Hennes undersökning behandlar en av förlorarna i dessa strider. I Victor Lundbergs förord ses ungsocialismen som en "ideologisk motström" som inom kort kom att "förpassas till historiens mörker" (s. 10).

Hennes huvudsakliga källmaterial utgörs av arkivmaterial från ungsocialisternas klubbar i Landskrona och Malmö, kompletterat med artiklar från *Brand* och *Nya Folkviljan*. Teoretiskt an knyter Hilborn till den fåra inom identitetsforskningen, där också frågor om diskurs och hegemoni görs centrala. Hon påpekar till exempel utifrån resonemanget om ett vi och ett dom, att "[f]ör att hierarkin ska kunna upprätthållas, måste skillnaderna mellan grupperna ständigt befästas och framhävas" (s. 32).

Resultaten presenteras i tematiker om en förrådd kämpe, en okuvad vägrare, en förföljd martyr, en hatfull upprorsman samt en ensam drömmare. Dessa tematiker, som givetvis kan förstås som ömsom skilda ömsöm korrelerande identiteter, presenteras var för sig i särskilda kapitel. I arbetets avslutning skriver hon om "känslighet, respektlöshet, rättframhet och intellektuell förmåga" (s. 104) som uttryck för samma ungsocialistiska identitet.

Mina kritiska kommentarer emot Hilborns text är huvudsakligen två och dessutom sinsemellan sammanbundna. Rent generellt finns en framställningsmässig oklarhet i texten. Vem säger vad och vem drar slutsatser? Författaren skriver till exempel följande: "Laglydigheten som var så viktig för socialdemokraterna, häcklades av ungsocialisterna." (s. 70) Min poäng är att sådana utsagor förekommer ofta och att det är otydligt om det är ungsocialisternas uppfattning eller författarens egna slutsatser som är grunden för utsagan. Det har inget med notbeläggen att göra, de är oftast föredömliga, utan snarare med framställningen i löpande text.

Denna framställningsmässiga invändning leder över till den andra kritiska kommentaren. Denna gäller synen på identitetsbegreppets konstruktion och beståndsdelar. Hilborn problematiserar förvisso denna, men låter konstruktionen av "dem" källmässigt baseras på ungsocialisternas egna tolkningar i protokoll och media. Det är alltså ungsocialisterna som ensidigt definierar både sig själva och "dem", det vill säga avseende det sistnämnda huvudsakligen socialdemokratin. "Dem" kommer endast till tals via ungsocialisterna själva.

När det gäller subjektiv identitetskonstruktion fungerar det utmärkt, men sambandet är rimligtvis mer komplicerat än så. Att socialdemokrater (eller andra "dem") skulle ha uppfattat ungsocialisterna i samma termer som de själva beskrev sig förefaller inte troligt. Snarare är det ungsocialisternas självbild, speglat hos dem själva och deras syn på "dem", som ensidigt framträder i Hilborns text. Vem skulle inte skriva under på nyckelord som känslig, respektlös, rättfram och intellektuell? En undersökning av hur till exempel socialdemokratin, och det övriga samhället, faktiskt identifierade och förhöll sig till ungsocialisterna skulle kanske kunna bidra till en djupare förståelse för identitetskonstruktionen, än enbart hur rörelsen valde att uppfatta sig själv och sin omvärld.

Jag skulle alltså gärna önskat en vidare och djupare problematisering av identitetskonstruktionen, där förståelsen av identiteter och dessas konstruktion tar hänsyn till "vi" och "dom", ett samspel mellan subjektiv och tillskriven identitet liksom mellan identitet och identifikation, och där samtliga är aktörer och därmed också tänkbara källor. Hilborns val av källor tillåter inte en sådan problematisering.

Dessa kritiska kommentarer till trots har hennes arbete betydande förtjänster. Det gäller främst synliggörandet av en del av vår historia som oftast glömts eller har behandlats som historisk kuriosita. Hilborns ambitioner att diskutera bevekelsegrunderna i ett identitetsperspektiv är, trots mina invändningar, också lovvärda.

Richard Overy, *The morbid age: Britain and the crisis of civilization, 1919–1939* (London: Penguin books 2009). 544 s.

Upplevelsen av att samtiden utgör en brytningstid och att en period av kris är nalkande eller närvarande är nära förenad med den moderna erfarenheten och det europeiska historiemedvetandet under de senaste 200 åren. Tiden efter första världskriget blev den period där föreställningen om en omfattande kris fick sitt allra tydligaste uttryck. Den politiska utvecklingen är väl känd. Som den västerländska civilisationens bastion i tidens existentiella virrvarr brukar inte sällan Storbritannien beskrivas, präglad av ihängande framstegstro, demokratisk ståndaktighet och rationalism.

Känd som en av de främsta brittiska historikerna då det gäller andra världskriget, orädd för nydanande omtolkningar, presenterar Richard Overy i sin *The morbid age* ett utmanande arbete som skildrar ett brittiskt intellektuellt klimat präglad av irrationalitet, skepticism inför den liberala demokratin och mest utmärkande – en bred känsla av en nära anstående undergång för den västerländska civilisationen. Denna mentalitet, som enligt författaren tidigare isolerats till marginella grupper intellektuella, expressionister och författare, blottläggs ur ett omfattande och varierande empiriskt material som ett brett stråk närvarande under hela mellankrigstiden, verbaliserad av intellektuella ur olika generationer och samhällsgrupper. Dessa undergångsdiskurser byggdes kring nyckelord som hot, sjukdom, fara, nedgång och barbarism och hade en betydande del av sitt ursprung i världskrigets erfarenheter av osäkerhet och förlust. Diskurserna samspelade med tidens olika reella kriser men närdes i stor utsträckning också av sig själva och blev en referenspunkt var mot tidens strävanden kunde mätas.

Definitionen av den civilisation som ansågs hotad var sällan uttalad men låg nära anknuten till en konventionell framstegstanke och de bildade klassernas skiftande fördomar och förväntningar om vad det innebar att vara civiliserad. Även en organisk syn på civilisationen var gångbar där fragmentariska delar av dess kropp kunde vara obotligt smittade. Det fanns således ett stort utrymme att formulera de morbida myterna, dess ursprung och utbredning. Detta gällde i dubbel bemärkelse då undergångsdiskurserna tidigt tog fäste i mellankrigstidens expanderande offentliga samtal. Overy poängterar att den kraftfulla bilden av en sjuk civilisation och den irrationella sociala oron som smittat den fick omfattande spridning delvis därför att Storbritannien hade obegränsad och utbredd exponering för argumenten som närde den.

Buden om sjukdomsorsaken var många. Overy behandlar dessa inom ramen för en rad teman, däribland vetenskapens inflytande över det intellektuella samtalet. Perioden präglades av ett tydligt diagnostiskt ideal. Tilltron

till vetenskapen som förmedlare av krisens orsaker och lösningar var påtaglig. De biologiska förklaringarna gavs stort utrymme men präglades av pseudo-vetenskapliga inslag där skulden lades på en degenererad folkstam. I samma krisförstärkande riktning verkade de demografiska varningsropen om en försvinnande befolkning liksom psykoanalytikernas understrykande av Spenglers och Toynbees idéer om den sofistikerade civilisationens predestinerade undergång. Vetenskapen kunde påvisa symptom och ovissa framtidsbilder, inga lösningar – ett faktum som var tydligt i dess försök att finna lagar för krigets orsaker, ett misslyckande som enligt Overy lämnade befolkningen med inget annat än en föreställning om ett nytt krigs oundviklighet.

I de fångslande avslutande kapitlen beskriver Overy konsekvenserna och tillväxten av undergångsdiskursernas kraft. Den breda och ofta utopiska brittiska freds rörelsens sönderfall och den fatalism som följde i dess spår ges stor betydelse. Detta skedde simultant med den påtagliga demoniseringen av Hitler som civilisationens uppenbare baneman, NF:s misslyckanden och det spanska inbördeskrigets utbrott, det senare enligt författaren en vattendelare i allmänhetens inställning till kriget genom det ovillkorliga stödet för republikanernas kamp mot Europas mörka krafter. Overy blottlägger härifrån en slags krigspsykos driven av en inhemsk rädsla för den demokratiska ordningens undergång där kriget sågs som det enda medlet att rädda civilisationen. Det tidigare fredssträvande folket drevs gradvis mot dess antites, det totala kriget, en storhet som kunde vänta bakom varje hörn. Det är i detta tänkvärda perspektiv författaren försöker förklara varför landets eftergiftspolitik vände riktning och kastade sitt folk ut i det krig som ansågs kunna innebära slutet för civilisationen, och detta för den nazistdominerande staden Danzig som kunde ha förhandlats bort med betydligt mindre självrannsakan än Tjeckoslovakien.

En kritisk invändning mot Overys verk är frånvaron av den komparativa blicken. Jämförelserna med övriga Europa är ytterst sparsamma och hade i många fall tillfört perspektiv. En annan kritik som kan riktas är att de teoretiska resonemangen kring diskursbegreppet är frånvarande och ibland är de olika diskurserna, förändringen i dem och förskjutning mellan dem diffusa. I det stora hela är dock *The morbid age* en fascinerande läsning som ger angelägen påminnelse om det viktiga i att betrakta den liberala demokratin som en av mellankrigstidens tre stora konkurrerande samhällsmodeller där alla gav olika svar på modernitetens problem. Som Overy konstaterar var flera av de dystopiska irrläror som cirkulerade i den brittiska demokratin lika irrationella som många av de idéer som frambars av de konkurrerande diktatoriska systemen.

Marcello Flores (red.), *Stupri di guerra: la violenza di massa contro le donne nel novecento* (Milano: Franco Aneglli 2010). 248 s.

Based on hitherto unused or rarely used archival sources, most of the papers of the anthology *Stupri di guerra: la violenza di massa contro le donne nel novecento* ("War rapes: mass violence against women in the 20th century") attempt to navigate between the objective reconstruction of facts and the subjective interpretations of the same as collective memories and mentalities.

The anthology opens with a long chapter on the nature of wars and violence against women committed by military institutions. From the earliest of times military campaigns permitted mass rapes as a final act of victory. Used as a weapon of war, mass rape was the final proof of the power of the victor and the comparable impotence/weakness of the defeated. Women's bodies constituted a ritualized battle ground where the victor through his ability to carry out mass rapes sent a message to the defeated about his (it is always a battle between men) powerlessness.

The inclusion of women into the armed forces is bound to affect the behavior of future armies towards women of defeated societies. However within the post bipolar armies, the widespread sexual harassment can be interpreted as fear of competition from women (who ought not to be there in the first place). The new technology of warfare and the growing reluctance of young people to compromise their lives and life style are profoundly affecting the foundations of the military institution.

Seen as sexual violence against women, mass rape is the extreme form of war relations followed by collective/group rape and individual rapes. In addition to rape, the sexual relations between conqueror/victor and vanquished includes other forms of sexual violence such as prostitution and coerced cohabitation (*fraternizzazione*). The latter is a condition commonly noticed in areas of military bases such as the American base in Japan and the UN peacekeeping basis in Eastern Congo and other places.

The great majority of the articles treat issues after 1945. The early period of the 20th century is represented by only two articles. The first article examines mass rape, torture and murder committed by Bulgarian soldiers and paramilitary contingents in Serbia between 1915 and 1918. What the Bulgarian armed men did in Serbia has many similarities to what the Hutu did in Rwanda in 1994 and what is taking place in some parts of Congo since 1997. The second article examined how a daily newspaper dealt with the effects mass rapes committed by German Soldiers on Italian social, political and moral values.

The Second World War period is dominated by Russian war rapes and

violence against women. The first out of the three articles is a study on rape and violence committed by the Russian army on the basis of an archive that was established in 1950 to record the experiences of Germans expelled from the eastern parts of the third *Reich*. Although aware of the subjectivity of the documentation – all the accounts were reconstructions of events that took place before 1945 – the author, according to me fails to take into account problems of epistemology that such archives contain.

The role of Russian propaganda and how this war propaganda might have facilitated mass rape is treated by Serena Tiepolato. The Russian anti-German propaganda was developed as a direct response to the war of extermination initiated by the Germans in 1941. As the war continued on Russian soil, the Russian state was able to indoctrinate its population as well as its armed forces to demonize the German. Mass rape and other sexual violence committed by the German forces in Russian soil were routinely reported to the Russian population and army. From 1943 onwards the slogan of blood for blood and death for death became the overriding motto of the Russian army. Once the Russian army assumed the upper hand, from mid 1943, the overriding objective was to punish the German army and society for the suffering of the Russian people – including mass rape. What were the mechanisms and processes, concludes the author that made the Russian war rapes (according to some estimates up to one million and four hundred thousand victims of rape) possible?

An excellent paper is that on the historiography of sexual violence committed by Russians during the Second World War. Women of Berlin wrote a great deal during the time when the mass rapes were taking place, i.e the first five months of 1945 before the official end of the War in May 1945. Russian war rapes were contextualized – as one of several deprivations and violations of the rights of innocent people. It was during this time that German women coined the phrase “A Russian baby in the stomach to an Allied bomber in the air” (p. 84). These multiple and nuanced voices soon ceased after the return of the men and the re-masculinization of society. It was only after the end of the Cold war and the fall of the Berlin wall that historiographical strides can be noticed. According to the emerging interpretation war rapes may contain elements of planning (when used as a weapon of war) and arbitrary action of soldiers driven by hate, revenge, criminal predisposition and huge consumption of alcohol. In contrast to the Balkan wars where mass rape was used as a weapon of war, Russian war rapes were not carried out as part of a war strategy.

The third part contains i) a study on how the youth remembered the war rapes carried out by French soldiers in the Lazio region in 1944; ii) a survey of violence and mass rape in Latin American countries – Argentina, Uruguay,

Chile, Guatemala, Peru and Colombia, and iii) a study on rape as a weapon of war in ex-Yugoslavia, Rwanda and the great Lakes region Eastern Africa.

The International Criminal Courts – one for ex-Yugoslavia and one for Rwanda – are currently engaged in bringing criminals to court. Sara Valentina's article is not new research; it is rather a review of the literature. However, a point that the author mentions, and which I think merits a closer scrutiny, is that rape is not considered as a terrible crime in East African societies (p. 232). Another aspect that is treated in this article is the problem around the typologies of rape; where does one draw the line between women who are raped, detained for purposes of prostitution and turned into girl friends in circumstances beyond their control (p. 238). The article concludes that in spite of the legal recognition of war rape as a crime against humanity, war rapes continue unabated in several parts of central and eastern Africa even in areas under the formal mandate of the UN Peace Keeping mission.

Apart from the uneven quality of the papers, the anthology has a couple of weaknesses. Most of the articles are not sufficiently profiled: It is quite difficult to discern the research contribution of each article. Most of the articles do not introduce the topics with reviews of the state of research and thus leave the reader in an uncertain position as to the originality of the undertaking. Another weak point is the absence of a cumulative bibliography – a simple device that would have been of considerable assistance for the reader.

As a product of a research in progress, the anthology offers the reader a fairly good background and history on the links between military institutions and mass rapes during war, and on the nature of the military institution and its culture of male dominance as the breeding ground for the commission of mass rapes. The anthology also draws the attention of the reader to the new and quite dramatic changes that are taking place. The opening up of the military institution for women is certainly bound to reduce incidences of rape. Moreover, the new technology of warfare, with smart bombs and autopiloted bomber planes, will in the future limit the physical contact to such an extent that rape may not be resorted to either as a weapon of war or as an act of revenge. However, a decrease of war rapes does not necessarily mean a comparable decrease of other forms of violence such as indiscriminate murder of innocent people by smart bombs of all kinds.

Sture Packalén, *Tyska minnesgemenskaper: nazism, krig, förföljelse och folk-mord i tyskspråkig litteratur efter 1945* (Stockholm: Carlsson 2010). 327 s.

Det skrivs mycket om forskningen kring kollektiva minnen och om termen i sig – hur det är ett begrepp som är ”vida använt men föga förstått”,¹ att dess betydelse och vetenskapliga användbarhet är i fara att urholkas. Böcker som Sture Packaléns *Tyska minnesgemenskaper* är det bästa svaret på sådan kritik. Som historiska faktum är Förintelsens detaljer åskådliggjorda och belagda bortom allt rimligt tvivel sedan länge, för alla utom de mest inbitna revisionister. Åminnelsen av händelsen, däremot, är en process stadd i ständig förändring. Frågan om vad som skett, eller hur det historiska skeendet utspelades, är inte i fokus. Istället handlar det om hur det kan återberättas, vad som kan sägas, och hur det får skildras. Dessa förhandlingar uppmärksammas av Packalén, på sida efter sida. I sin bok visar han hur ett avsnitt av det förflutna kan vara så många olika saker, för så många olika människor. Inledningsvis tecknar Packalén en historia över den tyska samhällsbakgrunden och den tyska litteraturens förhållande till det förflutna. Snabbt och smidigt försätts den litteratur som studerats i sin kontext, innan den teoretiska grund utifrån vilken undersökningen gjorts presenteras. Kort och koncist inramas, med hjälp av Maurice Halbwachs, Jan och Aleida Assmann, och Harald Welzer, det som komma skall.

Med Halbwachs betonar Packalén att minnet är socialt betingat, att vi ”alltid minns med vår samtid” och att vi rekonstruerar våra minnen ”under tryck från samhället” (s. 72). Med begreppen kommunikativa och kulturella minnen introduceras synen på det förflutna som inte av nödvändighet är historiskt riktiga. Kommunikativa minnen tillhör individen i sin sociala kontext, medan kulturella minnen kan sägas vara ett samhälles långtidsminne. Dessa utvecklas med Welzers tankar om ”lexikon” och ”album”. Det som rymms i ett lexikon är det officiella, vedertagna konsensusförflutna, medan våra album är mer personliga och skiljer sig, ibland avsevärt, från varandra. Albumets innehåll kan enkelt omorganiseras och omstruktureras – känslor i nutiden styr synen på det förflutna. Detta sker ofta inom minnesgemenskaper, grupper som delar en samtid och en social verklighet. Packalén identifierar tre sådana gemenskaper bland tyskspråkiga författare efter 1945. Indelningen grundar sig inte på åldergemenskap, utan på författarens syn att de förenas ”av en på egna erfarenheter och uppfattningar grundad liknande syn och hållning beträffande minnet av det nära tyska förflutna, dvs. nazismen och Förintelsen” (s. 78).

1. James V. Wertsch & Henry L. Roediger, “Collective memory: conceptual foundations and theoretical approaches,” *Memory* 16, nr. 3 (2008), s. 318.

I tre kapitel, som utgör merparten av boken, går Packalén igenom de minnesgemenskaper han identifierat i litteraturen. Den första av dessa utgörs av författare som skriver böcker utifrån "det förflutnas dubbelkaraktär" – kriget och Förintelsen tillhör det förflutna, men kan just på grund av detta inte ignoreras. De som av Packalén placeras i denna kategori skriver berättelser som på många sätt radikalt skiljer sig från varandra. Samtidigt finns det gemensamma drag som gör dem mer lika än olika. Alla skriver de – både författare som var vuxna vid krigets utbrott och som nådde vuxen ålder under tiden konflikten rasade – utifrån personliga perspektiv och upplevelser. Bland dessa författare ligger fokus på tyskarna som offer, och gärna skrivs det om kriget utan att direkt skildra den nazistiska terrorn.

Den andra minnesgemenskapen möter kriget och Förintelsen på ett mycket mer direkt sätt än den första. Det som tystade den första gemenskapen är det som får den andra att tala. Merparten av författarna som hamnar här är själva av tysk-judisk bakgrund, och många av dem hämtar inspiration från sina möten med nazismen. Gemenskapens litteratur utmärks av en "ohöjld kritik av den nazistiska diktaturen, en uppgörelse med Hitlerväldets avarter, dess destruktiva människosyn och det statligt sanktionerade mordandet" (s. 142).

Den tredje minnesgemenskapen är en minnesgemenskap sammankopplad genom generationstillhörighet. Packalén skriver om författarna i denna gemenskap i termer av faderslitteratur, uppgörelse- och familjeromaner, och om den unga judiska litteraturen. Här blir skillnaden mellan lexikon och album som tydligast. De flesta författare i denna kategori är barn eller barnbarn till män som var inblandade i kriget, och i sina böcker brottas med sin nära relation till förbrytare eller medlöpare, och historiska uppenbarelser om deras krigstidshandlingar. Andra är judar som inte känner sig hemma i Tyskland, utan i sina böcker betonar skillnaden mellan det judiska och det tyska.

Tyska minnesgemenskaper är en välskriven och tillgänglig bok. Packalén har uppenbarligen läst mycket inför skrivandet, och den myckna empirin presenteras på ett intressant och inlevelsefullt sätt. Detta skapar dock problem, när boken antar en karaktär som översiktsverk. Stundvis leder detta till att det blir svårt att överblicka helheten. Trots detta är det ett högst läsvärt verk, som kan läsas av såväl dem som söker förståelse för hur det förflutna förändras med samtiden, som av dem som vill veta mer om Tysklands förhållande till sin egen historia, eller dem som vill veta mer om både tysk litteratur och Förintelselitteratur.

Thomas Fischer, *Neutral power in the CSCE: the N+N states and the making of the Helsinki accords 1975* (Baden-Baden: Nomos 2009). 392 s.

Traditionellt har Sveriges utrikespolitiska relationer under kalla kriget studerats med betoning på säkerhetspolitiska relationer till supermakterna USA och Sovjetunionen samt respektive militärallians. På diplomatisk nivå har Sveriges agerande inom FN stått i centrum, mindre uppmärksamhet har riktats mot andra multilaterala fora. I sin nya volym skildrar Thomas Fischer, forskare på institutionen för internationell historia och politik vid Graduate institute i Genève, de neutrala och alliansfria staternas samordnade agerande under Helsingforsprocessen och den Europeiska säkerhetskonferensen, ESK (Conference on security and co-operation in Europe, CSCE) under perioden 1966–1975.

Med slutakten ("Helsinki final act") uppnådde östblocket ett eftertraktat västligt erkännande av efterkrigsgränserna. Samtidigt accepterade Warszawa-paktstaterna för första gången implementeringen av grundläggande principer av mänskliga rättigheter varför dokumentet kom att utgöra en viktig referens för dissidenter och regimmotståndare i öst. Med hänvisning till slutaktens långtidseffekt bedöms ESK idag av ledande forskare som en viktig led i orsaksförklaringen till östblockets sammanbrott 1989. Äldre statsvetenskaplig forskning har beskrivit hur den så kallade "N+N"-gruppen (som "neutrala" benämndes Finland, Schweiz, Sverige, Österrike, och som "alliansfria" Jugoslavien, Cypern, Liechtenstein, Malta och San Marino) genom sin dubbelroll som förhandlare (företrädande egna krav) samt medlare (mellan stormaktsblocken) blev en stark bidragande faktor till att den största multilaterala sammankomsten sedan Wienkongressen slutfördes med framgång.

Med hjälp av nyligen tillgängligt blivit källmaterial från diplomatiska arkiv i Cypern, Finland, Frankrike, Storbritannien samt Österrike tar sig Fischers nya studie an uppgiften att möjliggöra en djupare förståelse av "how the N+N emerged as a group actor to the negotiations, which common goals these states pursued, and what role they were able to play in the CSCE" (s. 18). Metodologiskt använder sig författaren av en "multi-archival and multi-perspective approach" (s. 21).

Bokens första kapitel beskriver likheter och skillnader i neutralitetspolitiken som de fem viktigaste N+N-staterna Finland, Jugoslavien, Schweiz, Sverige och Österrike förde utifrån sina specifika historiska och strategiska premisser. Den socialdemokratiska regeringen med statsministern Olof Palme tillskrivs i Sveriges fall en viktig roll i "shaping the country's perspective on détente and advocating an active neutrality policy in the 1970s" (s. 69). Författaren menar att Sverige särskilde sig genom sin betoning av de universella värdena, ett moraliskt ansvar och ett uttalat syfte att verka för världsfreden.

Det andra avsnittet redogör för de neutralas väg mot konferensen under åren 1966–1972. Sverige beskrivs under denna tid som ”rather passive” (s. 135). Som enda neutral stat avstod Sverige från att erbjuda sig som värd för konferensen, UD var vidare sist bland utrikesdepartementen från de neutrala staterna med att tillsätta en intern grupp för utformning av en egen ESK-politik. Fischer konstaterar att Sveriges främsta intresse under den tidiga fasen var att undvika multilateralt dubbelarbete med hänvisning till FN.

”Ambassadörssalongen”, som de förberedande multilaterala överläggningarna (FMÖ) kallades för, hölls utanför Helsingfors (22 november 1972–8 juni 1973) och avhandlas i studiens tredje kapitel. Detaljerat kartläggs de neutralas aktiva bidrag till skapandet av en konferensagenda, struktureringen av arbetet samt författandet av rekommendationer till huvudkonferensen (”The blue book”). Nu kom även den svenska delegationen under ledning av ambassadör Göran Ryding att utveckla ett större intresse för ESK. Sverige etablerade sig genom sitt ordförandeskap i arbetsgruppen om nedrustningsfrågor samt som allmän medlare och brobyggare i samverkan med Schweiz och Österrike.

Efter FMÖ inleddes huvudkonferensens första fas (3–7 juli 1973) med utrikesministrarnas sammankomst och godkännande av blå boken varefter konferensen flyttades till Genève för fas två (19 september 1973–21 juli 1975). Det hittills informella neutrala och alliansfria samarbetet övergick i början av 1974 i en officiell gruppering och ett samarbete på veckobas.

I sin analyserande sammanfattning konstaterar Fischer att den neutrala gruppens insats bör förstås som följd av en läroprocess snarare än av någon linjär utveckling. De neutrala verkade inom ramarna som sattes av stormakterna och lyckades etablera sig som förlikare i prekära situationer som hotade hela konferensen. På strukturell nivå beskrivs Sveriges insats med hänvisning till nedrustningsarbetet som konstruktiv. På aktörsnivå förblev den svenska delegationen mest anonym av alla neutrala och varken svenske delegationsledaren Hichens-Bergström eller någon av hans medarbetare lyckades etablera sig som nyckelaktör.

Bokens styrka ligger i författarens förmåga att foga samman ett flertal aktörers historier till en helhet. Dess detaljrikedom och djup gör den till en standardreferens inom ämnet. Svenska läsare erbjuds i *Neutral power* ett externt perspektiv på detta hittills relativt försummade kapitel av svensk diplomatisk historia. Samtidigt utblir en tydlig koppling till Sveriges skäl att förbli relativt passiv i en tid som historiografen benämner som den ”aktiva utrikespolitikens” tidsålder varför Fischer påpekar behovet av en svensk studie baserad på svenskt källmaterial.

Henrik Berggren, *Underbara dagar framför oss: en biografi över Olof Palme* (Stockholm: Norstedts 2010). 713 s.

När jag bläddrade bland de spröda, gulnade klippen insåg jag plötsligt att Olof Palme tillhörde en annan tid. Under de två decennier som gått sedan mordet hade världen förändrats på ett oåterkalleligt sätt. Palme var nu inkapslad i den epok som har kommit att kallas för det "det korta nittonhundratalet".

Så skriver historikern och journalisten Henrik Berggren i inledningen till sin biografi över Olof Palme. Citatet uttrycker något centralt i hur Berggren förstår och närmar sig sitt studieobjekt. Palme fungerar i boken som en representant för en tidsepok: en aktör som inleder sitt politiska liv mitt i uppbyggnaden av det svenska välfärdssamhället och går ur tiden precis när tilltron till detta välfärdsprojekt är på nedgång och börjar ersättas av andra idéer. Han speglar också – inte minst genom sitt eget, noga skildrade, internationella engagemang – den historiskt korta epok av spänningen mellan två politiska block, som bara några år efter hans död ersatts med totalt annorlunda maktförhållanden i och med Sovjetunionens och öststaternas fall. Tiden som formade Palme och som Palme själv bidrog till att forma tydliggörs i boken som en ambivalent tid, då en stor tilltro till teknikens framsteg sammanföll med oron för ett kärnvapenkrig eller en kärnkraftsolycka. En tid då också det socialdemokratiska välfärdsbygget utsätts för kritik – först från vänsterhåll därför att det inte i grunden har åstadkommit några förändringar i de kapitalistiska makt- och ägandeförhållandena. Sedan från högerhåll utifrån en begynnande nyliberal agenda.

Ett centralt perspektiv som författaren driver är att Palme präglades av tron på *moderniteten* och i relation till denna övergripande modernitetstro omfattade idéer om jämlikhet, jämställdhet och solidaritet, samtidigt som han inte hade någon närmare förankring i marxistisk idétradition.

Berggrens bok är inte den enda biografi som kommit om Palme. Redan 1989 gavs en biografi ut av journalisten Björn Elmbrant och 2008–2009 kom historikern Kjell Östberg ut med en omfattande tvåbandsbiografi med de talande titlarna *I takt med tiden: Olof Palme 1927–1969* och *När vinden vände: Olof Palme 1969–1986*. Dessutom har partikamrater, som Tage G. Petersson och Ingvar Carlsson, kommit med biografiska böcker om Palme. Detta innebär emellertid inte att ämnet redan är uttömt och Berggrens bok överflödigt. Tvärtom har Berggren kompletterat den litteratur som sedan tidigare finns med nya perspektiv och omfattande egna källstudier. Bland annat har han gjort ett stort antal intervjuer med Palme närstående personer och använt en hel del arkivmaterial, som exempelvis inte har utnyttjats av Östberg.

Vad som i hög grad är nytt är att Berggren på ett mycket förtjänstfullt

sätt relaterar Palme och de idéer han utvecklade och företrädde till den övergripande kultursituationen. Skönlitteratur och konst, musik och mode och de stora förändringar som under perioden sker i fråga om människors allmänna livsmönster får stort utrymme i framställningen, vilket gör att Palme och hans livsgärning sätts in i ett vidare tidssammanhang. En annan styrka – som har med det mer specifikt biografiska intresset att göra – är att författaren för en initierad och nyanserad diskussion om kontinuitet och diskontinuitet i förhållande till den relativt inflytelserika, borgerliga släkt Palme kom ifrån. Till skillnad från vad som ofta har varit bilden, pekar författaren inte bara på brytningen mellan Palmes socialdemokratiska engagemang och hans överklassbakgrund, utan också på likheter i fråga om personliga drag och engagemang för samhällsfrågor.

Biografier kan skrivas på olika sätt. Under senare år har en del biografier utkommit som riktat in sig på någon särskild aspekt hos den utvalde individen, till exempel politiska biografier. Berggren väljer emellertid en mer traditionell form där han helt enkelt, som han själv formulerar det, vill skriva "berättelsen om Olof Palme". Någon specifik forskningsfråga eller något särskilt problemområde preciseras inte, utan den outtalade frågan som ligger till grund för boken är "vem var Olof Palme?". Det säger sig självt att det inte går ge ett uttömmande svar på en sådan fråga – inte ens om man som Berggren har över 700 sidor till sitt förfogande. Ett litet resonemang om problem och förtjänster med metod och urval skulle enligt min mening ha varit önskvärt och haft ett allmänintresse, även om Berggrens bok inte har karaktären av en traditionell akademisk framställning.

Boken saknar fotnoter, men inkluderar käll- och litteraturförteckning samt relativt utförliga kommentarer till vilka källor som använts och vilken tidigare forskning som gjorts i relation till varje enskilt kapitel.

Sammanfattningsvis rör det som om ett gediget och välskrivet arbete som både ifråga om nytt material och nya perspektiv på ett bra sätt kompletterar tidigare forskning om Olof Palme.

Holsby Brunn

TOMAS FRANSSON

Ann-Sofie Kall, *Förnyelse med förhinder: den riksdagspolitiska debatten om omställningen av energisystemet 1980–2010*, Linköping Studies in Arts and Science 524 (Linköping: Institutionen för Tema, Linköpings universitet 2011), 370 s.

Energipolitiken intar på många sätt en särställning i svensk samtidshistoria. En höjdpunkt nåddes under 1970- och 1980-talen, då kontroverserna kring kärnkraftens vara eller inte vara liksom frågor om energirelaterad miljöpo-

litik avgjorde flera riksdagsval. Även under den efterföljande perioden har svårigheterna för enskilda partier och etablerade block att komma överens på energipolitikens område varit en starkt bidragande orsak till inbördes splittring.

I Ann-Sofie Kalls doktorsavhandling blir den energipolitiska riksdagsdebatten under perioden 1980–2010 för första gången föremål för en ingående, sammanhängande analys. Utgångspunkten är den legendariska folkomröstningen om kärnkraften i mars 1980. Men det är inte kärnkraften som står i centrum i Kalls studie. Hon vänder på perspektivet och påminner om att folkomröstningen inte bara handlade om avvecklingen av kärnkraften, utan också – och kanske framförallt – om en *utveckling* av energisystemet i riktning mot förnybara energikällor.

Numera kan det tyckas självklart att de förnybara energikällorna har en framskjuten plats i den energipolitiska debatten. Så var fallet även 1980, noterar Kall, då alla partier uttalade sitt stöd till en långtgående energiomställning. Men under de 30 år som ligger däremellan har de förnybara energikällornas roll ansetts allt annat än självklar. Å ena sidan har det sällan gjorts några invändningar mot själva principen att ett energisystem baserat på förnybara energikällor, åtminstone på lång sikt, är eftersträvanvärt, men å andra sidan har förespråkarna av förnybar energi i praktiken ändå stött på hårt motstånd i riksdagen.

För att förstå detta motstånd måste vi enligt Kall skärskåda de riksdagspolitiska aktörernas sätt att argumentera och förhålla sig till vindkraft, solenergi, biobränslen och andra förnybara energislag. Hon visar att de förnybara energikällorna vanligtvis uppfattats som ett hot mot kärnkraften, och att de som velat förhindra kärnkraftens avveckling därför haft ett starkt intresse av att motarbeta utvecklingen av förnybara energikällor. Undantaget är de korta perioder då kärnkraftavvecklingen skjutits upp – 1991–1997 samt från 2006 – vilket tenderat att temporärt minska motsättningarna mellan de båda.

Kall visar att de kärnkraftsförespråkande aktörerna i såväl riksdagen som i statliga utredningar tidigt började tillämpa ett antal retoriska strategier för att förhindra att de förnybara energikällorna blev föremål för seriös diskussion. Det rådde ingen brist på riksdagsledamöter som gjorde sitt yttersta för att ta upp förnybara energikällor till debatt. Under första hälften av den period studien täcker fick dessa emellertid sällan något gehör för sin optimism ifråga om den tekniska utvecklingens möjligheter. Kall tolkar detta som ett resultat av motståndarnas retoriska strategier, som framgångsrikt tillämpades i syfte att exkludera de förnybara energikällorna i debatten. Förespråkarna – främst Vänsterpartiet, Centern och från 1988 även Miljöpartiet, samt delar av socialdemokratien – beskyldes länge av motståndarna för att

dels vara alltför ideologiskt drivna, dels känslostyrda snarare än rationella, dels för att hänge sig åt vilda fantasier utan verklighetsförankring. Tonen i framställningen är här lite väl konspirationsteoretisk. För en mer balanserad framställning skulle den kvalitativa diskursanalysen ha vunnit på att kompletteras med en analys av kvantitativa, särskilt ekonomiska argument.

En intressant aspekt av Kalls analys är emellertid att hon tolkar både motståndarnas och förespråkarnas argumentation som uttryck för att energipolitik inte bara handlar om energi, utan även om samhällssyn och framtidsvision. Motstånd mot till exempel vindkraft var enligt detta synsätt inte bara motstånd mot en viss teknik, utan även mot ett decentraliserat, småskaligt och närdemokratiskt samhälle av ett helt annat snitt än det storskaliga, centraliserade och (enligt somliga) auktoritärt präglade kärnkraftsamhället.

Av avgörande betydelse blir mot denna bakgrund biobränslets genombrott i den energipolitiska debatten från omkring 1990. Till skillnad från solpaneler och vindsnurror var biobränslet mer än förnybart, det var även storskaligt: det kunde användas i stora, centraliserade anläggningar för värmeproduktion och passade därmed bättre in i kärnkraftförespråkarnas samhällssyn. Men biobränslets genomslag underlättades också av en viktig förändring i tidsandan som ägde rum vid ungefär samma tid och som kännetecknades av att miljöproblemen började betraktas som en källa till – snarare än som ett hot mot – ekonomisk tillväxt och industriell utveckling. Göran Perssons vision om det ”gröna folkhemmet” var central i detta sammanhang, men den underliggande principen anammades så småningom även av de borgerliga partierna och kom att lägga grunden för dessas energipolitiska samförstånd från 2006.

Ann-Sofie Kalls avhandling utgör ett värdefullt bidrag till energipolitikens idéhistoria. Den är också intressant som ett fall av svensk politikens gradvisa integration, från 1980-talet och framåt, med EU och dess institutioner, och av miljödebattens koppling till den starka statens fall. Svagheten är att det empiriska materialet, som enbart består av riksdagstryck, omöjliggör en mer djupgående analys av de verkliga drivkrafterna i debatten och av de konflikter som läsaren anar under ytan både inom och mellan olika partier och block. Vi får på det hela taget en utmärkt bild av *hur* energidebatten utvecklats under de turbulenta decennier som täcks in i studien, men endast en diffus bild av *varför* debatten tar de vändningar den gör. Denna senare fråga torde bli föremål för ytterligare forskning inom både historia och samhällsvetenskap.

Kungliga tekniska högskolan

PER HÖGSELIUS